

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA TÂUALAȘ-DEVA (II)*

Ornamentația este deosebit de bogată la unele forme ceramice. La vasele patrulate sau pe amfore se aplică o ornamentație ce cuprindea toate părțile vasului, în timp ce era firesc ca la seria formelor simple să nu se poată pune problema unei distribuii tectonice a decorului.

Treptat, acest prim impuls de „horror vacui” se disciplinează; apar tot mai multe încercări în care masa de puncte este compartimentată cu ajutorul liniilor incizate (fig. 1—2, 2/19, pl. III—X).

Un început șovăielnic în direcția dispunerii tectonice a decorului se poate distinge mai ales la unele vase din stratul superior, luându-se ca puncte de plecare cele două părți esențiale ale acestor vase de forme larg deschise (tronconice sau conice), buza și fundul. Printr-un triunghi cu baza chiar pe linia de fund se delimitează o porțiune cit mai mare din suprafața vasului (fig. 1/9, pl. V/5). În cazul vaselor cu baza patrată, cadrul triunghiular acoperă o bună parte din fața laterală, iar alteori cuprinde parțial cîte două din fețele laterale alăturate (fig. 1/1, 3, 2, 11, pl. V/12, IX/5, 8, 11, XV/7, XVI/7). Prin răsturnarea triunghiului, fie cu vîrful pe mijlocul uneia din laturile bazei patrute (fig. 1/8), fie chiar pe colțul vasului (pl. V/9, IX/1, 7; XV/8, XXIII/5, 8, 13, 15), se introduce oarecare variație în decor. Aceeași preocupare de variație decorativă o putem surprinde și în legătură cu folosirea punctelor scobite care umple triunghiurile în așa fel, încît, pe măsură ce spațiul disponibil se îngustează spre vîrful triunghiului, dimensiunile punctelor devin și el mai mici (fig. 1/3, 5; 3/10; pl. X/3, 5, 7—8, 10; XIII/7, 11; XV/3; XXI/7, 11—12, 15; XXIII/4—5, 9).

Alteori, în același scop și de asemenea în cadrul unui triunghi, se alternează grupe și șiruri de puncte de diferite forme (fig. 1/9). Constatăm deci o primă încercare de a închide masa punctelor scobite într-un cadru de o formă geometrică mai mult sau mai puțin regulată; motivele în triunghiuri mari (pl. III/1, 3, 6, 9; XIII/14; XXI/5 fiind frecvente în ambele straturi. De aici, prin repetarea și combinarea felurită a acestui motiv geometric, se vor obține noi motive decorative (pl. III/10—12; VIII/11, XII/3, 9; XVI/5, 9, 11; XVII/4, 7—8; fig. 7/8). Astfel, între două șiruri de triunghiuri afrontate apar spații libere, în felul unor pătrate sau romburi, care la rîndul lor vor fi umplute cu puncte, alcătuiind apoi motive noi: patrularea independentă (fig. 1/3). Cînd între cele două șiruri de triunghiuri rămîne o zonă liberă, aceasta ia forma aproximativă a unui zig-zag orizontal (pl. XI/3, 9; XVI/5, 9, 11; fig. 7/8). Și în acest caz de la un aspect negativ se va trece ușor, pe alt vas, la un motiv pozitiv prin umplerea cu puncte de benzi late de o formă neregulată și de lățimea inegală. Precizăm că nu este încă vorba

* Prima parte a apărut în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 3—44. Unele completări de pagină s-au adus doar la notele 17—19, 22—31, 33, 37—40, 42—52, fiind în spiritul părerilor autoarei, G.L.

propriu-zis de o bandă, ci mai degrabă de o zonă care, prin lăţimea ei, acoperă o bună parte din suprafaţa vasului (fig. 1/3, 4, 7; pl. IV/1; XXI/9), adică aşa cum apare şi pe un picior cilindric, de cupă, masiv şi scund, lucrat din pastă bună şi bine feţuită (fig. 7/8). Pe un alt fragment de vas din pastă de culoare cenuşie-gălbui, bine lustruită, se vede de asemenea un decor punctat în formă de zig-zag lat, umplut cu două feluri de puncte scobite: triunghiulare şi în chip de mici paranteze (pl. XIV/6, XXIII/9).

Putem deci spune că motivele decorative prezintă un caracter geometric, iar cît priveşte modul de execuţie constatăm în general o notă de inconsecvenţă şi lipsă de exactitate, unele motive fiind întrerupte, reluate sau neîncheiate. În acest stadiu de dezvoltare nu se poate vorbi de o motivistică deplin formată şi bine aplicată şi cu atît mai puţin putem vorbi despre existenţa unui stil decorativ în benzi. Elaborarea motivului în zig-zag lat indică cel mult o etapă tranziţorie spre decorul în benzi. Teoria lui H. Schmidt³⁵ cu privire la evoluţia decorului în ceramica culturii Vinča—Turdaş de la un stil de caracter tectonic spre un stil liber credem deci că nu poate fi aplicată pentru Tăulaş, unde constatăm un sens logic invers.

Pe baza preocupării de a distribui decorul în funcţie de părţile componente ale vasului se face tot mai clară tendinţa spre un decor propriu-zis în benzi. Astfel, pe o serie de fragmente ceramice din pastă mai bună, observăm această nouă organizare a decorului, în forma ei cea mai simplă: luîndu-se ca puncte de plecare cele două părţi esenţiale ale acestor vase larg deschise, adică buza şi fundul vasului, se subliniază în primul rînd gura vasului prin una sau două linii incizate (fig. 1/3, 12—13; 2/18, 3/12; pl. X/5, 7—8, XIII/7, 11; XV/3, XXI/7, 11, 15) delimitează deci, de jur-împrejurul buzei vasului, o bandă îngustă sau două benzi adiacente, care se umple cu mici puncte de diferite forme sau care rămîn libere (fig. 1/3, 12, 2/18). Alteori, şirurile paralele de puncte scobite de sub buza vasului nu sînt mărginite de vreo linie incizată (pl. XIII/1). Liniile scurte aşezate orizontal (pl. XII/1—7, 11; XX/1—5, 7; XIV/12) sau vertical (fig. 1/1, 3, 5, 12; pl. X/3, 10; XXI/12; XXIII/4—5, 7), oblice (pl. XII/9) şi mai rar alcătuiind grupe dispuse în sens alternativ (orizontal şi vertical pl. XII/10) înlocuiesc uneori punctele din umplutura acestor benzi.

Fundul vasului este de asemenea încercuit printr-o bandă cu puncte scobite (fig. 1/1, 5, 3/10). Cît priveşte vasele cu fundul pătrat, toate cele patru muchii ale feţelor laterale sînt puse în valoare prin încadrarea lor între două linii verticale incizate (pl. XV/2), rezultînd şi aici un motiv în chip de bandă verticală, care însă se îngustează treptat înspre bază (fig. 2/7; pl. IV/9, XVII/3, XIX/1). Şi aceste benzi sînt umplute cu puncte sau liniile incizate orizontal sau vertical (pl. III/2, 7; XX/2—3, 11, 14). De altfel, la această formă ceramică cele patru muchii se impuneau în chip pregnant ca părţi componente, caracteristice, dată fiind derivarea acestei forme din recipientele originare, împletite din nuiiele, aşa cum s-a specificat deja (fig. 1).

Pe corpul vasului benzile, la început mai late şi apoi şi mai înguste, sînt dispuse de obicei oblice şi, după toate aparenţele, dispoziţia lor piezişă constituie aici un principiu decorativ (pl. VIII/1—6, 8—9). De pildă, pornind dinspre buză, benzile paralele merg pieziş pînă la fundul vasului (fig. 1/5, 3/7, 10; pl. V/6, 11). Decorul în benzi mai late, oblice, care acoperă suprafaţa vasului, începe uneori chiar de sub buză, întrerupînd în acest caz banda punctată mai îngustă care subli-

³⁵ In *Zeitschrift für Ethnologie*, XXXV, 1903, p. 438 şi urm.

niază buza (fig. 1/3; pl. X/6, 11). Adeseori benzi înguste încadrează benzi mai late (pl. IV/9, XVII/3; fig. 1/11). Este de fapt același sistem al *benzii compozite*, pe care l-am remarcat sub buza vaselor (fig. 1/13), transpus acum ceva mai complicat pe pereții vaselor (pl. IV/2—3, V/3—4, XVII/2).

În mod excepțional se văd și benzi incizate vertical (pl. XVII/5, 12; XIX/1, 11; fig. 2/7), sau orizontal (pl. XI/16). Pe un alt fragment din pastă roșcată, bine netezită, provenit din stratul superior, decorul constă din două benzi late, umplute cu rare puncte ovale, care pornesc pieziș de sus, de această dată din două direcții opuse și se întilnesc într-un unghi ascuțit pe linia de fund a vasului (pl. V/11, IX/9—10; fig. 1/6; 3/3, 9—10), rezultând motivul în bandă unghiular umplut cu puncte, frecvent în decorul ceramicii de la Turdaș și Tăulaș (fig. 3/7, 9; pl. IV/2—3; VIII—XI). Prin combinarea a cîte două motive de acest fel afrontate, așa cum se vede pe un fragment ceramic din pastă groasă, însă bine ars la roșu, s-a obținut un alt motiv geometric: o bandă închisă de formă romboidală, umplută cu puncte și care închide la rîndul ei un spațiu rombic (fig. 3/8; pl. V/3—4; XVII/2).

De aici, prin diferite mutații, se va ajunge și la motivul de aspect meandric (pl. IV/5, XVII/2; XXII/1). Pe de altă parte, relevăm faptul că la vasele cu patru muchii, banda decorativă piezișă se frînge în chip obligatoriu în unghi, la trecerea ei de pe una din fețe pe cealaltă și se desfășoară astfel un zig-zag continuu, delimitînd totodată spații triunghiulare. Pe un colț dintr-un astfel de vas cu grosimea de 0,07—0,08 m, ars la roșu, s-au incizat pe cele două fețe cîte un grup de trei linii paralele piezișe care se unesc într-un zig-zag mai larg (pl. IV/3, 9; XV/5, 9, 11; fig. 7/8). S-a umplut apoi cu puncte rotunde numai una din benzi, cealaltă rămînînd liberă. Prin acest joc al alternării benzilor punctate cu benzile libere s-a introdus o notă mai vie în monotonia decorului (fig. 2/7, 12).

Deși dispoziția decorului în sens vertical este rară — după cum am văzut —, ea revine pe un fragment ceramic din pastă bună, roșcată, provenind din stratul superior: trei benzi paralele alăturate umplute fiecare în chip deosebit. În prima bandă sînt linioare fine incizate orizontal „în scară”; banda alăturată este umplută cu linii incizate în sens vertical, iar în a treia bandă sînt împunsături lunguete (fig. 3/16; pl. VII/1, 5; IX/3). De asemenea, un motiv nou s-a obținut prin combinarea grupelor de linioare verticale cu grupe de linioare orizontale și apoi prin rînduirea acestora în șiruri mai mult sau mai puțin regulate și în sens alternativ. Motivul rezultă amintește dispoziția patratelor în binecunoscutul motiv „în tablă de șah” (pl. XXII/8; XXIV/3; fig. 5/1; 7/1—2), fără să prezinte exactitatea de execuție a acestuia. Într-adevăr, cînd acest motiv este alcătuit din grupe și șiruri mai late, motivul capătă aspectul unor semne speciale. Ornamentarea vaselor cu motive de acest fel, care — *grosso modo* — amintesc de cuneiforme, ca și cu linioare care se întretaie în unghiuri ca niște schițe de litere, înșirate vertical pe muchia unui vas cu baza patrată (pl. XV/2, 5, XII—10) dar și pe capul unei statuete zoomorfe (fig. 8/2), ar putea să aibă aceeași semnificație de caracter simbolic, greu de descifrat, ca și semnele pictografice incizate mai ales pe fundul vaselor (fig. 7/15, 20) și mai rar și pe unele proeminente-butoni (fig. 5/1).

Pentru explicarea acestor semne tipice s-au făcut diferite interpretări, fiind considerate ca semne apotropaice, ca semne de proprietate sau chiar ca rudimente de scriere, ceea ce constituie deocamdată doar enunțarea unor simple ipoteze.

În aceeași ordine de idei menționăm și motivul în chip de „steguleț”, așa cum apare în virful unei benzi late umplute cu puncte (pl. XXIV/1), sau resul-

tînd din prelungirea liniilor incizate dincolo de punctul lor de intersecție (pl. III/12).

Constatăm deci că și în cazul decorului în benzi incizate s-a urmărit în primul rînd efectul decorativ al ansamblului, tehnica mijloacelor de execuție dovădind o preocupare secundară, lipsită de acuratețea necesară. De pildă, ductul liniilor incizate este greoi, nesigur, distanța dintre două linii paralele nu rămîne egală pe toată lungimea lor, iar îmbinarea liniilor la colțuri se face în mod defectuos, cele două capete, sau cel puțin unul dintre ele, depășind punctul de intersecție. Este posibil, însă, ca acest amănunt să fi avut o anume semnificație, deoarece constatăm că mai tirziu, prin această aparentă neglijență, s-a ajuns la un motiv decorativ — „stegulețul“, care ar fi putut să aibă și un sens simbolic.

Reamintim ca o trăsătură de caracter generală sistemul de a îngusta benzile punctate spre unul din capete. Prin dispoziția oarecum paralelă, dar în sens opus, a două benzi de acest fel — cu capetele subțiate — spațiul liber închis între ele capătă forma unui triunghi prelung, de unde rezultă un aspect aparent pieziș al ansamblului decorativ al vasului³⁶.

Rezumînd cele expuse pînă aici privind ornamentarea ceramicii, menționăm că, pentru faza mai veche, rămîne caracteristic procedeele de a acoperi cu decorul tipic de puncte scobite zone largi și uneori aproape întreaga suprafață a vaselor, inclusiv proeminențele-apucători (fig. 7/7, pl. IV/1) și parțial, dar mai rar și fundul.

În stratul superior devine preponderent un mod mai organizat în decorarea vaselor, bazat pe o concepție opusă, adică aceea a unei distribuii oarecum tectonice a motivelor ornamentale punctate și anume sub formă de benzi. Alături de banda lată umplută cu puncte, apare acum și banda relativ îngustă, formată din două linii paralele, de cele mai multe ori adînc incizate ca niște șanțulețe, care se frîng de obicei în unghiuri ascuțite în forme de zig-zag, ca și alte motive derivate care, așa cum vom vedea, dovedesc poate o influență străină; însă factura rămîne evident locală, lipsită de o grijă deosebită în execuție, așa cum rezultă din articulația defectuoasă de la colțurile motivului.

Pe de altă parte, reținem faptul că în cultura Turdaș, și în special la Tăușlaș, s-a ajuns la o părăsire relativ rapidă a decorului în benzi înguste punctate în interior și o tendință de „dezmembrare“. Într-adevăr, la limita de sus a stratului superior (Turdaș II) apar tot mai numeroase fragmente ceramice de aspect deosebit, la care dezmembrarea motivelor decorative este clară³⁷. Urmărind evoluția sistemului decorativ în benzi, observăm că simplificarea merge așa de departe în noul stil, încît motivul decorativ se reduce, în ultima lui expresie, la o singură bandă care se desfășoară în registrul superior al vaselor, cu precădere la acela în formă de „amforă“. Suprafețele rămase acum libere au fost puse în valoare prin aplicarea învelișului lucios caracteristic, roșu viu, cunoscut din faza Vinča veche, unde era rezervat formelor de cupă cu picior, ca și în așezarea de la Tăușlaș, unde trece și pe alte forme de vase (fig. 6/1).

În așezarea de la Turdaș, la acest nivel se renunță cu totul la decorul incizat. Vasele de tipul „amforă“ cu suprafața îngrijit lucrată pe care se aplică învelișul roșu lucios, reprezintă în această a doua treaptă a evoluției culturii Turdaș punctul culminant al tehnicii prelucrării ceramicii.

³⁶ Gh. Lazarovici, în *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, pl. XVI/II 32; 34—35; XVII/D 8—10, 14—18, 35—39, 46; E 1, 4, 10—12, 15, 33—34, 38, 40—41, 48, F 5, 15—16 și altele, în fazele B₁ și B₂ ale culturii Vinča.

³⁷ M. Roska, *A Torma Zsófia—Gyűjtemény*, Cluj, 1941, pl. CLI.

În stratul superior de la Tăualăș, constatăm totuși existența paralelă și în continuare a decorului incizat și punctat, care supraviețuiește într-o formă deosebită și indică unele impulsuri și influențe venite din afară. Într-adevăr, pe lângă motivele tipice cunoscute, apar și unele elemente noi și chiar o manieră diferită în distribuirea decorului de pe vase. Pe de altă parte, se renunță la umplerea benzilor cu puncte și astfel, alături de motivele unghiulare din benzi incizate, se ivește motivul patruleter fin incizat pe muchia vasului, ca și motivul în zig-zag vertical (fig. 2/18) format din linii paralele de asemenea adânc incizate în chip de șanțulețe, lucrat cu un vîrf bont (fig. 3/15, pl. XXIV/7). Dimensiunile reduse ale fragmentelor ceramice de la Tăualăș nu ne permit să ne dăm seama dacă, pe lângă motivul în zig-zag, nu apare și la Tăualăș motivul meandroizilor oblici, așa cum se găsește la Turdaș. Pe o serie de fragmente ceramice, sub buza vasului se văd scobituri perfect rotunde, așezate în șir, realizate, probabil, cu o matriță (pl. III/1—5, 7—8; VII/6; IX/2, 8; X/5; XII/11, 13). Acesta este un element decorativ pe care îl găsim și în cultura Tisa³⁸. În aceeași ordine de idei, observăm că, în unele cazuri, motivele ornamentale punctate (pl. III/6; V/12; VII/6; XI/6; XXII/12) au fost împărțite în metope după un sistem propriu culturii Tisa mai noi³⁹. De altfel, pe un fragment de pahar de la Tăualăș, decorul punctat este dispus piezș și încadrat în metope, manieră tipică pentru Čoka; nu lipsește nici toarta tubulară în miniatură, atît de tipică la Čoka⁴⁰, pusă vertical sub buză (fig. 3/11; 5/2). Fragmente ceramice gen Čoka sînt cunoscute și în așezarea de la Turdaș⁴¹, fie ca elemente de import, fie ca o imitație locală. Credem că motivul de aspect șerpuitor dispus în șiruri paralele de la Tăualăș (fig. 3/15), derivat din zig-zag orizontal (fig. 3/1; XVII/1) la care s-au rotunjit unghiurile, indică o tendință spiraloidă și este o apariție mai tîrzie, datorită probabil unei influențe din afară, ca de altfel și simpla linie vălurită (pl. X/1; XVIII/2—3, 5—6) element comun atît culturilor Bükki cît și Tisa.

Apariția la Tăualăș a unor motive formate prin închiderea unei mase de puncte foarte fine în cadrul unei linii sinuoase în genul unei „enclave” și mai rar în forme aproximative de cercuri sau ovale (pl. X/1—2) o socotim drept o urmare a tendinței de a compartimenta decorul în metope, metodă precumpănitoare în faza Čoka, de pildă, și în cultura Tisa și totodată drept apariția unui decor cu caracter spiralic, degenerare a stilului decorativ propriu culturii Turdaș⁴².

Pe fragmentele ceramice descoperite la Tăualăș (ca și la Turdaș), ornamentul constă din motive tipice încă în esență și originea lor pentru cultura Turdaș, dar dispuse într-o manieră oarecum dezordonată, de aspect tumultuos. Desigur, cunoscuta teorie a dezmembrării decorului în benzi, formulată de H. Schmidt (și discutată mai înainte de noi în sensul desfășurării procesului decorativ de la un stil liber spre unul tectonic și nicidecum într-o succesiune inversă), își găsește de abia acum locul cuvenit și corespunde unei imagini reale. Credem deci că de abia la această etapă finală a evoluției decorului poate fi invocată în chip

³⁸ I. Banner, în *ActaArchBp*, 12, 1960, pl. XXI/21, 46; XXIII/35, 37, 48.

³⁹ O. Floca, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 220 și urm., Idem, în *Sargetia*, VI, 1968, p. 8 și urm., fig. 2/4.

⁴⁰ I. Banner, *op. cit.*, pl. III/16; V, VI/30—32, 36, ș.a.

⁴¹ Vezi mai jos notele 175—176. Pentru ceramica pictată de la Tăualăș vezi H. Dumitrescu, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 433—444.

⁴² Compară la I. Banner, *op. cit.*, pl. XIII/15—6, XVI/14, XVII/4, 7, 9, 14; XXIII/12, 14; XXIV/1, 10, 15, 42—43, 47, 49; XXV/14—16, 21; XXXI/20, 32, 37 cu cele de la Roska: *op. cit.*, pl. LXXXIV/12, 13, 15; LXXXV—LXXXVIII; XCII=XCV, XCVII/14, XCIII/4 ș.a.

valabil teoria preconizată de renumitul arheolog german (pl. X-1—2, XI/6, XIV/5—6, XV/7).

Este evident că prin aceasta cultura Vinča—Turdaș și-a încheiat acum în mod definitiv evoluția.

Notăm însă că aspectul nou Coțofeni, care suprapune ultima fază a culturii Turdaș, se poate urmări și în alte așezări cunoscute, unde de asemenea acesta apare după ce fusese atins punctul de maximă dezvoltare tehnică a culturii respective și anume în primul rînd în așezarea de la Turdaș⁴³, ca și în acelea de la Nandru Vale⁴⁴ și de la Tărtăria⁴⁵.

*Ceramica pictată*⁴⁶ (pl. I—II). După ce am urmărit procesul de dezvoltare al ceramicii cu ornamente incizate pînă la ultimul termen al evoluției sale, revinem asupra categoriei ceramicii pictate, care, în așezarea de la Tăușlaș a fost descoperită alături de ceramica decorată prin tehnica inciziei, dovedind coexistența sa paralelă cu aceasta.

Ceramica cu decorul pictat înainte de ardere este mai frecventă în stratul superior (—0,50—1,20 m), dar începe să apară încă din stratul inferior al așezării. Menționăm că un fragment ceramic de acest fel s-a găsit la adîncimea de 2 m, deși, fiind vorba de un singur exemplar, s-ar putea să fi ajuns acolo în chip fortuit. Specia ceramică cu decorul pictat se află în cantitate redusă, situație care poate nu reflectă realitatea. În orice caz, raportul statistic între categoria ceramică cu decor incizat și aceea pictată este clar în favoarea primei specii.

Pasta ceramicii pictate este bine aleasă, conținînd în amestec și nisip fin; pereții vaselor sînt subțiri, cu suprafețele bine netezite (cînd nu au fost corodate), prezentînd un înveliș de culoare între castaniu și roșcat), lustruit mecanic.

Formele conducătoare sînt cupele și ceștile (pl. II/4) cu și fără carenă și străchinile; apar însă în forme derivate: castroane tronconice (pl. I/8, II/7) și, mai rar, pahare (pl. I/1—4; II/1). Pe lîngă acestea trebuie să fi existat și unele forme de vase de dimensiuni mai mari; un fragment dintr-un perete cu grosimea de 0,08 m indică existența unui vas bitronconic mare, cu muchia mediană ascuțită (pl. II/11). Deși din nefericire nu s-au găsit vase pictate întregi, totuși după unele fragmente se poate deduce că, în afară de formele enumerate, au existat și unele variante. De pildă, la forma tipică cu muchie mediană, linia pereților poate căpăta, în registrul superior, o înclinare tot mai accentuată spre interior, rezultînd forme cu o deschidere mai îngustă și de aspect precis bitronconic (pl. I/6, II/12). De asemenea se mai poate observa că alte cîteva fragmente de dimensiuni mijlocii au aparținut dimpotrivă unor forme de vase larg deschise, cu pereții înclinați în afară și cu fundul îngust, cu un aspect general de pîlnie, iar buza lor a fost retezată drept (pl. I/8). O altă variantă, în genul unui pahar, prezintă de data aceasta o deschidere mai redusă a gurii, avînd pereții ușor curbați, iar la o mică distanță sub buză se vede o gîtuitură, buza propriu-zisă fiind de obicei trasă înapoi și mai rar dreaptă, dar mai întotdeauna ușor rotunjită spre interior (pl. I/3—4, 7; II/1—5, 8, 10). Din cele enunțate se poate deduce că formele vaselor sînt mai greu de determinat, deoarece în majoritatea cazurilor partea lor inferioară, cu fundul, lipsește. Toate aceste forme de vase au sînt prevăzute cu torți propriu-zise, ci numai cu unele mici proeminențe tri-

⁴³ N. Vlassa a atras atenția asupra contactului Turdaș—Coțofeni în articolul *Faza O a culturii Coțofeni*. Comunicare, București, 1982.

⁴⁴ M. Roska, *op. cit.*, CXLVIII/8—10, 13—14.

⁴⁵ N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 33—34.

⁴⁶ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 433 și urm.

unghiulare, avînd vîrfurile tras în jos (fig. 5/13, 18—19; pl. II/9—10) și care de obicei sînt puse pe linia muchiei sau a diametrului maxim. Aceste proeminențe cu rol de apucători sînt alteori și de formă rotundă, ovală sau lunguiată. De altfel am regăsit acest gen de proeminențe și la Turdaș și pe vasele din categoria fără decorație pictată, dar cu suprafețele bine lustruite, despre care a fost vorba mai înainte.

După fragmentele pe care le avem la dispoziție din așezarea de la Tâualăș, putem spune că toate formele descrise au fost ornamentate cu pictură, folosindu-se procedeul tehnic al decorului pictat înainte de ardere. Observăm astfel că, pe suprafața bine netezită a vaselor, s-a aplicat mai întîi un înveliș fie cenușiu-deschis, chiar albicios (pl. I), fie alteori roșu cu o nuanță portocalie sau cărămizie bătînd uneori și spre castaniu, care a fost apoi bine lustruit (pl. II/7, 11—14). Pe acest fond-înveliș se văd benzi late, mai ales de culoare închisă și mată, trase cu toată lățimea pensulei, care descriu motive destul de simple. În general, culoarea cu care s-a efectuat pictura este aici mai ales neagră și mai rar roșie, un singur exemplar fiind pictat cu alb (pl. II/9).

Pentru pictura cu negru s-a întrebuințat o materie de natură rășinoasă (sau bituminoasă), ca o pastă, dar prea puțin rezistentă de-a lungul timpului, întrucît această materie colorantă adeseori s-a exfoliat, rămînînd pe vas numai conturul benzilor. Această pictură neagră în benzi late se întîlnește atît pe fragmentele cu fondul cenușiu-deschis, cît și pe fondul roșu și de obicei decorează numai registrul superior al vaselor. În general se subliniază buza lor printr-o bandă de culoare care trece și pe partea interioară. Motivele de pe suprafețele exterioare sînt mai ales zig-zaguri largi orizontale, care se leagă nemijlocit de banda de culoare de sub buza vasului. Prin simpla desfășurare a acestui motiv s-au rezervat, în chip spontan, din culoarea de fond, spații de formă triunghiulară și mai rar rombică (pl. I/1—8, II/1, 10, 14). În mijlocul spațiilor astfel obținute, de formă romboidală, s-a pus câte un punct mare de culoare neagră ca o pastilă (pl. I/11, II/15). Tot o astfel de pastilă se observă și la închierarea colțurilor de jos ale motivului pozitiv în zig-zag (pl. I/8, II/10).

Pe lângă tehnica picturii în benzi late, se observă pe alte fragmente un mod de a picta mai puțin bine organizat, întrucît nu folosește și spațiile rezervate prin culoare. De data această motivul decorativ pozitiv se compune din benzi mai subțiri, ca niște simple dungi, trase în sens vertical sau pieziș, sau alternînd în aceste două direcții, pornind tot de sub buză, și care ocupă de asemenea numai registrul superior al vasului (pl. I/2, II/11—13).

Tot așa pictura roșie-vișinie pe fondul roșcat portocaliu, care este totuși rară aici, grupele de benzi late au fost înlocuite prin grupe de linii subțiri dispuse pieziș (pl. II/13). Cît privește pictura cu alb pe fondul roșu, în cazul de față este slab reprezentată, întrucît nu putem descifra pe unicul exemplar fragmentar de care dispunem nici unul dintre motivele decorului major, dungile de culoare fiind întrerupte și, în parte, șterse. Ca un element de sine stătător se detașează totuși în chip ceva mai clar motivul „în feston” subțire, pus la baza gurii vasului, mai precis deasupra ușoarei lui gîtuiri (pl. II/1, 3). În acest caz, culoarea albă s-a păstrat mai bine decît în restul decorului (pl. II/9). În afară de sistemul de a împodobi pereții exteriori ai vasului cu pictură, în unele cazuri rare se văd urme de culoare și pe partea interioară a pereților (pl. II/9).

Se poate deci conchide că în ornamentarea ceramicii pictate de la Tâualăș predomină motivele geometrice simple și culoarea neagră mată pe fondul cenușiu-deschis sau în nuanțe de roșu.

Apariția acestei specii ceramice pictate monocrom în cadrul culturii Vinča—Turdaș prezintă un caracter intrusiv, dar nu constituie o problemă prea complicată, întrucât de la prima privire este evident că, atât prin tehnica pastei, cât și prin elementele ei decorative, ne duc în primul rând cu gândul la ceramica pictată de tip Starčevo, din care ar putea deriva. În cultura Criș din Banatul românesc, ceramica pictată de acest tip apare în chip sporadic, cel puțin după rezultatele pe care le cunoaștem până azi.

Analizând caracterele generale ale acestei ceramici pictate de factură simplă de la Tăuલાș, constatăm că — față de ceramica pictată de tip Starčevo — ea arată trăsături sigure de înrudire, dar în același timp și de deosebire, în sensul unei degenerescențe. Este clar că tradiția picturii Starčevo era încă vie, dar tehnica acestei picturi negre așa de puțin aderente, nerezistind la acțiunea agenților externi, trebuie să recunoaștem, este de o factură cu totul inferioară. Pe de altă parte, un alt element contradictoriu îl constituie simplificarea externă a motivele decorative și păstrarea totuși a unui element evoluat în tehnica ornamentării, cum este punerea în valoare și a spațiilor rezervate din fondul vasului (decorul negativ).

Putem deci formula concluzia că ne aflăm în fața unei categorii pictate de tip Starčevo, care apare în cadrul culturii Vinča—Turdaș și nu poate fi explicată decât printr-un contact între aceste două culturi în spațiul Starčevo—Criș, fiind vorba deci de o supraviețuire mai îndelungată a elementelor pictate de tip Starčevo—Criș.

Un aspect primitiv al acestei „picturi negre” de care a fost vorba până acum este cunoscut deci sporadic, cu toate imperfecțiunile tehnice, chiar în așezarea de la Vinča, în faza de început a culturii respective, așa cum atestă, de pildă, vasul Hyde⁴⁷. De asemenea chiar în cultura Criș din Banat, la Dudeștii Vechi⁴⁸, pe vasul chiup de o formă specială (s-ar zice un fel de askos vertical sau poate un vas de aspect grosso-modo antropomorf) se mai poate vedea un decor în benzi late negre (culoarea este în bună parte ștearsă), benzile fiind trase peste decorul tipic pentru cultura Criș, format din șiruri de scobituri lucrate cu unghia. Tot așa de interesant este și faptul că, în cadrul culturii ceramicii liniare, în grupa Šarka, există aceeași badijonare cu o pastă neagră de natură rășinoasă cu care se acoperă parțial vasele, așternută, de asemenea ca la Dudeștii Vechi, pe decorul incizat. Deci este o situație analoagă cu aceea din aria culturii Turdaș, unde — atât în așezarea de la Tăuલાș, cât și în așezarea eponimă — găsim numeroase fragmente de vase la care, peste zonele decorate cu linii incizate și puncte, pe suprafețe mari, începând chiar de pe buza vaselor, s-a așternut această „pictură neagră” de calitate inferioară, care de fapt reprezintă în toate aceste așezări o simplă vopsire după ardere și nu o pictură propriu-zisă. Se pare că este vorba de o modă adoptată la un moment dat de aceste culturi neolitice.

Dar, cu toată calitatea inferioară a picturii, specia pictată de la Tăuલાș se impune de la început prin finețea granulației pastei și prin tehnica superioară a preparării ei.

Nici *unelte de silex și de piatră șlefuită* descoperite în așezarea de la Tăuલાș nu puteau fi, desigur, prea numeroase din cauza suprafeței reduse a săpăturii.

⁴⁷ M. M. Vasić, *Prehistorijska Vinča*, Belgrad, I, 1932, p. 69, fig. 109 (78,5 m); Vinča u Praistorijini srednjih Veku, Belgrad, 1984, Catalog 201.

⁴⁸ I. Kudžian, *A Körös Kultúra*, Budapesta 1944, pl. XXV/6.

rilor noastre. Uneltele sînt de tipurile obișnuite, găsite în mai toate așezările neolitice contemporane, prezentînd uneori un aspect ceva mai greoi.

Uneltele de silex se reduc la cîteva lame de dimensiuni mijlocii, dar groase (fig. 2/1—6; 6/1) și în, majoritatea lor, fragmentare. Mult mai numeroase sînt așchiile atipice, care reprezintă deșeurile de prelucrare a uneltelor. Materialul întrebuintat a fost silexul galben verzui, de culoarea nisipului.

Un nucleu fragmentar de dimensiuni reduse, ca și așchiile găsite la Tâualăș, constituie dovada că uneltele erau lucrate la fața locului. Pe lîngă acest material și în al doilea rînd din punct de vedere cantitativ, localnicii au folosit și un silex de culoare albicioasă și de aspect opalin, așa cum arată o lamă și cîteva așchii de acest fel.

Uneltele de piatră șlefuită — topoarele și topoarele-ciocane — au în general un caracter masiv și sînt în majoritatea lor deteriorate printr-o întrebuintare îndelungată. Cîteva exemplare de topoare s-au păstrat întregi (fig. 10/7, 10, 12—13, 16—18), dar nici unul în perfectă stare de conservare. Materialul din care au fost lucrate este o rocă dură granitoasă de culoare albăstrui-verzuie în care se disting și unele foarte mici puncte albe, dar care, după ce a fost scoasă din pămîntul umed, cu timpul se închide la culoare, căpătînd o tonalitate negricioasă.

Mai rar s-au lucrat topoare și dintr-o piatră cenușie mai puțin densă, dar care se șlefua destul de bine și probabil era și mai ușor de prelucrat.

Nu s-a putut face analiza acestor materiale spre a se determina speciile rocilor mai des folosite și totodată și eventuala lor proveniență din regiunile muntoase învecinate. Menționăm însă că aceleași roci erau folosite și pentru prelucrarea uneltelor din cultura ceramicii liniare din Moldova, descoperite în așezarea de la Traian (Dealul Fîntînilor).

În legătură cu forma topoarelor de piatră, putem spune că, în bună parte, ele intră în marea categorie numită a topoarelor neolitice plate și aparțin în principal la două tipuri: unul de formă înaltă, dreptunghiulară, cu secțiunea plan-concavă (fig. 10/13), și altul ceva mai scurt, de formă trapezoidală (fig. 10/17, 4). Topoarele de primul tip au tăișul drept sau ușor curbat, călcîiul arcuit și fețele bombate, în special cea superioară. De fapt, aspectul oarecum bombat al feței inferioare se datorește în bună parte procedeului de a ascuți tăișul pe dedesubt și de asemenea necesității de a subția toporul în regiunea călcîiului, în vederea fixării lui într-un minier de corn sau eventual și de lemn (fig. 10/7, 16—18).

După exemplarele de care dispunem s-ar putea deduce că dimensiunile acestor topoare sînt cuprinse între 0,125 m și 0,075 m. Deși exemplarele de la fig. 10/9, 12, 15) s-au păstrat numai pe jumătate, este evident că aparțin primului tip, acela dreptunghiular, întrucît și celelalte elemente sînt de asemenea caracteristice pentru tipul dreptunghiular.

Al doilea tip de topor de forma unui trapez, are ca notă specifică tăișul mai evazat (fig. 10/4, 17—18), deși în cazul de față tăișul se prezintă știrbit la ambele exemplare.

S-ar putea vorbi și despre existența unui al treilea tip de topor, acela în formă de calapod propriu-zis; bombarea suprafeței superioare pe care am observat-o la mai toate exemplarele nu credem însă că ar constitui un element concludent, decît în cazul cînd pe lîngă aceasta ne-am putea da seama și de dimensiunile piesei întregi și deci de forma tipică; dar cele șase fragmente bine șlefuite sînt de dimensiuni prea mici, cel mai mare reprezentînd, după toate aparențele, abia o jumătate dintr-un astfel de topor (fig. 10/5). Totuși, elemente pozi-

tive ne oferă atît tăişul cit şi secţiunea cîtorva din exemplarele fragmentare (fig. 10/1—3), pentru a putea presupune şi existenţa acestui tip de topor la Tăuuaş.

Tot aici semnalăm şi un fragment de dăltiţă de o formă îngustă şi prelungă (fig. 9/11, 10/5).

Topoarele-ciocane, aşa cum am amintit, sînt lucrate din aceeaşi rocă dură de culoare albastră-verzuie. S-au păstrat cinci fragmente atent şlefuite, rupte pe linia găuririi cilindrice (fig. 10/8, 11, 14); feţele lor sînt uşor curbate. Unele fragmente au muchiile rotunjite prin şlefuire şi astfel au o secţiune ovală. Toate exemplarele prezintă îngroşarea caracteristică în regiunea gaurei pentru mîner, îngroşare necesară pentru asigurarea rezistenţei acestei unelte de lovit.

La un alt fragment de ciocan perforarea ajunsese aproape de terminare, dar uneltea s-a rupt şi dopul rezultat din găurire de asemenea, rămîniind în interior numai baza lui (fig. 10/14). Perforarea nu a putut fi dusă la capăt poate şi din cauză că nu a fost făcută în centrul uneltei. S-ar putea însă ca această situaţie să se datorească şi intenţiei de a refolosi o unelaltă deteriorată, întrucît pe capul fragmentului păstrat se văd urme de uzare intensă prin loviri repetate.

S-a descoperit şi un *percutor* de formă rotundă (fig. 2/9), din care lipseşte o parte, lucrat dintr-o rocă de culoare roşiatică-închis, ca şi unele aşchii din aceeaşi rocă.

Între celelalte obiecte de piatră amintim şi un fragment dintr-un fel de măciucă masivă de formă rotundă. Un obiect de gresie, de formă dreptunghiulară, avînd pe partea superioară o alveolă de formă ovală, a servit probabil ca şlefuitoare sau piatră pentru ascuţit uneltele (fig. 8/3).

Tot astfel, la baza stratului superior de cultură, adică între 1,20 m—1,40 m, s-au găsit şi cîteva rîşniţe de mină, de piatră, de dimensiuni mijlocii şi mai mari, prezentînd alveolarea tipică ovală sau rotundă, datorită unei folosiri îndelungate.

Între uneltele casnice descoperite în aşezare sînt şi *greutăţile de plasă*, lucrate din lut ars, care însă au putut fi tot aşa de bine folosite şi ca greutăţi pentru războiul de ţesut. Unele exemplare mai păstrează încă urmele de uzură în jurul gaurei rotunde (fig. 9/12).

Nu putem nota vreo diferenţă de formă în legătură cu acest dublu rol funcţional al acestor greutăţi de lut, ci cel mult o variaţie în privinţa dimensiunilor lor şi poate şi o particularitate de ordin tehnic: pentru uneltele folosite ca greutăţi de afundat plasa se impunea o ardere mai intensă a lutului, spre a spori rezistenţa lor în apă.

Exemplarele de la Tăuuaş—Deva aparţin atît tipului conic, găurit în partea superioară, care este răspîndit în aşezările de la sfîrşitul epocii neolitice, cit şi mai ales unui al doilea tip, de formă rotundă, aproape globulară, găurit la mijloc, care aminteşte o formă mai veche, aşa-zisă în chip de „tomată”, tipică pentru cultura Criş (fig. 9/11, 14, 16—19).

Ambele tipuri s-au găsit în mare cantitate în aşezarea de la Turdaş. Între exemplarele întregi de la Tăuuaş care aparţin primului tip, sînt şi cîteva de dimensiuni mai reduse (înălţimea: 6,5 cm şi diametrul bazei 3,5 cm), care ar fi fost potrivite mai ales pentru a ţine bine întinse firele războiului de ţesut (fig. 9/11—12). Două dintre greutăţi au un aspect vag antropomorf; partea superioară fiind uşor rotunjită, iar prin strîngerea pastei încă moi între degete au rezultat două scobituri laterale şi o proeminenţă mediană, după procedeul modelării figurinelor antropomorfe de lut. Străpungerea laterală — a obiectului — s-a făcut dedesubtul „figurii” (fig. 8/6). La un al treilea exemplar s-a adăugat şi o mică proeminenţă, spre mijlocul corpului.

Greutățile de lut aparținând celui alt tip sînt de obicei mai puțin bine arse la roșu, avînd una și mai rar două găuri (fig. 9/13—14, 17—19) cele mai multe fiind sparte din vechime pe linia diametrului (fig. 9/14, 16—19). Aceste greutăți rotunde pot fi simple, însă de obicei partea superioară bombată, este decorată fie cu incizii adînci, dispuse în chip neregulat (fig. 9/14, 17) fie cu șiruri de alveole rotunde (fig. 9/16, 19).

Acest fel de ornamentare este cunoscut în cultura Turdaș, așa cum am văzut și pe torțile-butoni mari, cît și în cultura Criș, unde apar de asemenea pe greutățile de plasă de formă rotundă.

În aceeași grupă a obiectelor din sfera îndeletnicirilor casnice, alături de greutatea de plasă sînt și micile prîsnele de lut ars pentru fus: *fusaiole* (fig. 9/11). După cîte s-a putut observa, în cultura Turdaș această categorie de obiecte nu este prea numeroasă. În așezarea de la Tăualăș forma cea mai frecventă este aceea globulară, găurită vertical și de o factură puțin îngrijită (fig. 9/3). Forma bitronconică lipsește la Tăualăș, deși ea există la Turdaș.

O altă variantă (fig. 9/16), are forma rotundă, fiind perforată vertical, dar plată ca un disc. Unele exemplare sînt străpunse de două mici găuri rotunde alăturate (fig. 9/15), așa cum s-au găsit și la Turdaș⁴⁹.

În această categorie a pieselor de formă rotundă și plată intră și fusaiiolele lucrate din cioburi de vase din pastă de calitate bună, cenușie sau roșcată, la care s-au rotunjit marginile și care au fost apoi perforate, operația fiind începută simultan de pe ambele fețe (fig. 9/3). Diametrul acestora nu depășește 3—4,5 cm. Unele exemplare au fost părăsite înainte de a fi terminate (fig. 9/15).

Este posibil ca aceste fusaiole, și mai ales acela din ultima categorie, să fi fost folosite și ca pendentive sau elemente de colier.

Tot în categoria obiectelor de uz casnic se situează și o piesă masivă de lut ars, dar de dimensiuni mici, avînd laturile mult școbite, care amintește de forma unui „mosor“ (fig. 9/9).

Unelte de os și corn. — Deși în așezarea de la Tăualăș s-au găsit multe oase (omoplați și oase lungi) de animale, ca și coarne — mai ales de cerb — uneltele din aceste materiale sînt foarte puține, spre deosebire de numărul mare al săpăligilor, mînerelor pentru topoare și lame de silex, îmjunghătoarelor și lopățelelor, atît de frecvente la Turdaș. Dar această situație se explică desigur prin întinderea redusă a sondajelor noastre.

S-au găsit totuși la Tăualăș cîteva plăci de os bine lustruite, din păcate fragmentare, de formă aproape dreptunghiulară și ușor curbată; aceste piese au servit probabil la netezirea suprafețelor vaselor mai mari de lut. Cea mai mare dintre aceste piese — atîtea cîte s-au păstrat — au dimensiunile de 3,7—2,7 cm (fig. 9/1). S-au descoperit și două fragmente de lopățele de os, bine lustruite. Alte cîteva fragmente de piese de os, mai greu de definit, dovedesc multiplele întrebuințări ale uneltelor de os în viața de toate zilele a locuitorilor așezării.

De o utilitate mai puțin evidentă — și poate avînd mai degrabă un rol în legătură cu cultul — este o falcă nu prea mare de animal, decorată cu incizii fine dispuse în forma motivului „în plasă“, precum și colții de mistreț, care servau probabil drept amulete.

*

⁴⁹ M. Roska, *op. cit.*, CNVII, 22; CNXX, 20.

Tot aici trebuie amintit și un fragment de pieptene lucrat dintr-o placă subțire de os, cu dinții numai pe o latură și destul de uzați. Această piesă s-a găsit în stratul inferior, la adâncimea de 2 m.

Reprezentările figurale antropomorfe și zoomorfe de lut ars sînt întîmplător puține în așezarea de la Tăulaş și nu am găsit aici nici aspectul tipic al împodobirii ceramicii cu elemente plastice, cunoscut în chip pregnant în așezarea de la Turdaș.

Această predilecție pentru decorul figural am constatat-o în oarecare măsură și la Tăulaş, și anume cu prilejul prezentării torților vaselor din așezare. În categoria de față vom îngloba și cele câteva reprezentări figurale fragmentare, de caracter ornamental și poate cu un rol funcțional mai redus. Este vorba de o *protomă de aspect zoomorf*, cu capul prelung și gîtul înalt și gros, cu secțiunea rotundă. Ochii sînt indicați prin două scobituri rotunde, de o parte și de alta a capului îngust, care se termină printr-o „creastă” pe care se văd trei alveole mai mici (fig. 8/7); gura este larg deschisă. Este clar că s-a încercat să se redea imaginea unui animal sau a unei păsări, dar nu putem preciza specia. Calitatea pastei bune arse, de culoare cenușie-gălbuie, ne îndeamnă să presupunem că această protomă va fi făcut parte dintr-un vas de cult.

O altă protomă de acest fel se caracterizează printr-un gît lung și încovoiat, capul fiind proporțional mic, iar trăsăturile sumar redată (fig. 8/1). Nu credem că protoma a aparținut unei figurine, ci mai degrabă va fi făcut parte dintr-un vas zoomorf de proporții mai mici. O mică *protomă zoomorfă* de lut ars prezintă un bot prelung și două protuberanțe pe creștetul capului. Interesant este șirul de creștături de deasupra capului, care se continuă și pe gît (fig. 8/2). Este probabil ca și această protomă să provină de la un vas de cult de tipul așa-zis „lampă” (altăraș). Amintim aici și vasul de mici proporții de la Tăulaş cu corpul ovoidal, susținut de patru piciorușe, rupt tocmai în partea unde trebuia să fie eventualul cap de animal (fig. 6/10—7/11).

Un cap de figurină, de data aceasta de dimensiuni mai mari, de aspect antropomorf, se prezintă de asemenea izolat, dar este probabil că a făcut parte integrantă dintr-un vas. Lucrat dintr-o pastă cenușie, a prins o crustă gălbuie și stă vertical pe un gît cilindric. Interesantă apare forma prelungă a craniului, poate o deformare în legătură cu o eventuală punctie de toartă. Lateral și mult spre ceafă se vede locul urechilor, azi rupte. Fața este deteriorată, fruntea scundă, iar în dreptul gurii — care va fi fost și în acest caz larg deschisă — este o ruptură. Caracteristică este maniera în care s-a redat părul, împărțit în două printr-o incizie fină, care închipuie o cărare; iar pletele, redată prin incizii lungi, cad de o parte și alta a capului (fig. 8/4). Menționăm aceeași tratare a părului la vasul antropomorf de la Parța⁵⁰, la care de asemenea gura este larg deschisă, ca și cînd ar striga.

De o formă asemănătoare, dar de dimensiuni mai mici, este și un al doilea cap antropomorf de lut, cu aceeași formă prelungă a craniului, gura deschisă și urechile ciuntite. Fruntea îngustă imprimă figurii o expresie animalică.

Reamintim aici și diferitele picioare umane de lut (fig. 8/8, 10—18) redată cu încălțăminte sau desculțe, pe care le-am considerat ca pedestale de vase (v. capitolul ceramică).

HORTENSIA DUMITRESCU

⁵⁰ M. Moga, în *Revista Muzeelor*, 3, 1964, p. 295; Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, II, 1972, pl. I/5—6; Idem, *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte*, 52, 1983, p. 157, fig. 13; O. Rodu, Fr. E. Resch, C. Germann, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 67 și 10, pl. XVII/1—1a.